

1. Het schilderij *Jacobus en Hermogenes*, toegeschreven aan Cornelis Saftleven (1607 - 1681)

Eenbeen

Marchinus Hofkamp

En wat er zoal niet meer kan ontbreken aan een 'geest'

Aan veel etnografische beeldjes ontbreekt wel iets : een voet of een heel been, een arm, en soms nog wel meer – veelal het gevolg van termietenvraat of houtrot. Maar als een beeldje doelbewust zo gemaakt lijkt te zijn, wat is er dán aan de hand?

In Congo werd ik op een dag 'gewekt' uit mijn Hollandse nuchterheid, door de confrontatie met een heftige dreiging voor de bevolking. Daarbij ging het niet om concrete taferelen zoals nu door Boko Haram veroorzaakt worden, en ook niet om zoiets als de dreiging

die enkele jaren vóór ons verblijf in dit gebied de bevolking geteisterd had. Toen maakten groepen veelal gedroegerde rebellen, bekend als de 'Simba's' ('leeuwen') deze streek plunderend en moordend onveilig. Nee, deze dreiging had heel stil de kop opgestoken en

diende zich bij ons aan, toen onze anders zo opgewekte hulpen er angstig fluisterend bij ons op aandrongen om een kring as rond ons huis te strooien. “Dat moesten we echt doen! Liefst deden zij het wel voor ons, dan wisten ze dat het tenminste goed zou gebeuren. Want zo’n askring was van het allergrootste belang, en iedereen had er dus al een rond zijn eigen huis gestrooid”. En inderdaad, toen we rondkeken zagen we rond elk huisje bij ons in de buurt een witgrijze kring van as. We hoorden toen ook, hoe het verderop was gesteld, want het bleek dat rond elk huisje en hutje van ons dorp een kring van as was gestrooid. En van de missie, die radiofonisch contact had met missieposten ver weg, hoorden we dat over vele honderden kilometers langs de ‘grote’ weg naar Faradje in het oosten, en Isiro in het zuidwesten er askringen waren getekend rond alle woninkjes.

1b. Hermogenes in zijn tovercirkel

Zo’n kring deed me denken aan een ‘heksenkring’, niet die van paddenstoelen, maar zo een als je op zeventiende eeuwse prenten en schilderijen kunt zien (afb 1), zo’n kring waarbinnen men zich toen veilig voelde om magie te bedrijven. De magiër Hermogenes, in de legende de tegenstander van de heilige Jacobus, bedrijft hier (afb 1b) zijn toverkunsten zittend in zijn tovercirkel. Het laat zich raden, dat de Christelijke magie van Sint Jacob natuurlijk sterker bleek dan de kunsten van Hermogenes. Daarbij is op dit schilderij te zien, dat ook goochelen en acrobatiek nog in de zeventiende eeuw tot de ‘magie’ werden gerekend, “want mensen die zulke kunsten uitoefenen konden geen gewone mensen zijn”. Zo’n toverkring gold tevens als bescherming juist tegen boze krachten. Die parallel tussen heksenkringen en deze askringen bleek zo gek nog niet, want ook deze Afrikaanse askringen bleken een maatregel die iedereen had genomen tegen de dreiging van een kwade genius. Het bleek te gaan om een soort heks, “de vrouw met 1 oog, 1 oor, 1 borst, 1 arm en 1 been”. Deze vrouw zou uit het oosten komen en ging langs deze weg; zij zou alle huizen bezoeken en elk oudste kind doden. “Wat een onzin”, dachten we, en zo spraken we er over, natuurlijk in wat bedekte termen.

2. bosgeest van de Mwera uit Tanzania

In de loop van ruim een week steeg de spanning in ons dorp echter naar ongekende hoogte, een spanning, die ook voor ons duidelijk voelbaar was - iedereen had het er over, fluisterend. Door onze relatie met de missie werden wij geacht niet aan ‘dat bijgeloof’ mee te doen, en zo’n kring kwam er bij ons dan ook niet, maar onze boys (hulpen) hadden het daar flink moeilijk mee. Na weer een week ebde de spanning geleidelijk wat weg en twee weken later kon iedereen, inclusief wijzelf opgelucht ademhalen. Want je gelooft dan wel niet in zo’n eenbenige boze geest, maar die alom gedragen onbestemde dreiging voel je wel degelijk. ‘Nou’, zeiden

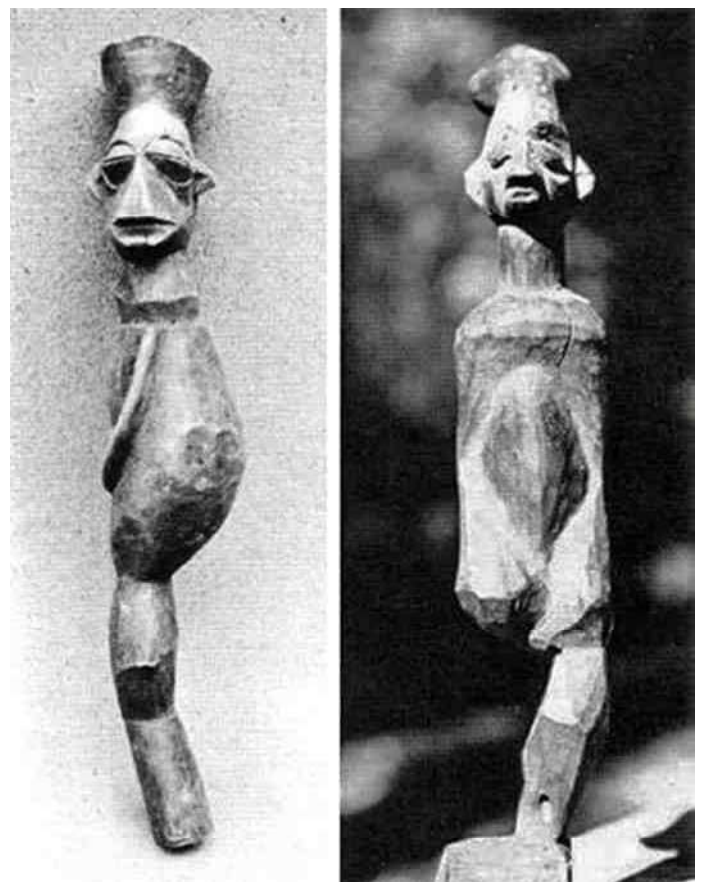
3. De eenbenige Fon-god Age, beschermheilige van de jacht en van de kunst - hier in de veilige omgeving van het Afrika Museum - h 52 cm

4. Kambamba in de Buijtensael, h 16,5 cm

onze hulpen, 'die askring had toch maar goed gewerkt!'. 'En ons huis zónder askring dan?' vroegen we. 'Ja, maar jullie zijn wit, en als witten hebben jullie natuurlijk jullie eigen tegenkrachten die jullie voldoende bescherming bieden'. Tja, daar hadden we niet van terug.

Dit speelde zich af in 1974, en deze geschiedenis was bij mij wat op de achtergrond geraakt, toen ik in München in het Museum Fünf Kontinente ineens oog in oog kwam te staan met een houten bosgeest van de Mwera uit Tanzania (afb 2). Een mannelijke gestalte, die een half been en een halve arm mist, en daarbij ook nog 1 oog en 1 oor. Verdere gegevens ontbraken. Zou dit net zo'n 'kwaai pier' zijn als die eenbenige geest in Congo? Ik neigde er toe hem eenzelfde soort slechte eigenschappen toe te dichten. Maar daar was ik waarschijnlijk te voorbarig mee, want nadien ontmoette ik meerdere van dergelijke 'gehandicapte' wezens, die lang niet allemaal kwaadwillend waren. Zo huist de Fon god Age (afb 3) in de vorm van een houten mensfiguur met 1 oog, 1 arm en 1 been, ook in ons eigen Afrika Museum. In zijn thuisland Benin blijkt hij de beschermheilige van de jacht en van de kunst te zijn,

5. Twee maal Kambamba - Die-met-het-ene-been (Yaka)

en daarmee is hij dus eigenlijk een beetje de schutspatroon van onze vereniging. Het bijschrift in het museum vermeldt, dat hij maar 1 been nodig heeft, “net zoals een boom slechts 1 stam heeft”.

Ook bij de Yaka in datzelfde Congo als van mijn verhaal – maar wel op 2000 km meer naar het zuidwesten, blijkt eenbenigheid voor een geest geen handicap, en evenmin een aanwijzing voor kwaadwillendheid. Want van alle ziektebeeldjes (‘biteki’) in de rituele Yaka-ziekenboeg (‘luumbu’) is Kambamba (Die-met-het-ene-been) veelal de belangrijkste [1]. Arthur Bourgeois schrijft hierover in een artikel, waarin hij twee van zulke bijzondere beeldjes (afb 5a & 5b) toont. Maar toch exposeerde ook Galerie De Buijtsael zo'n Kambamba (afb 4). Meer achtergrondgegevens hierover heb ik jammer genoeg niet kunnen vinden. En dat, terwijl er ook bij de Yaka nog meer kan ontbreken dan dat ene been van ‘Kambamba’: zo mist het geestenbeeldje van afbeelding 6, links zijn been plus nog een oog en een oor, en daarbij rechts een arm. Dat begint toch verdacht veel op die vrouwelijke geest uit onze regio in Congo te lijken, hoewel die haar tocht ver noordooste-

lijk van het Yaka woongebied begon. Nog een stapje verder is dan weer een stapje terug, want bij het Yaka beeldje van afbeelding 7 ontbreekt het rechter oog en de linker arm, én weliswaar de linker borst, maar deze dame lijkt dan wel weer over twee benen te beschikken.

Echt een gemis, dat we van de bijpassende verhalen zo weinig weten, maar ik was al blij hierover tenminste iets te kunnen lezen [1] bij de Yaka. Bij het Konkomba volk in Togo lukte mij dat nog niet. Van hen staat er een beeldje geëxposeerd in een van de kleine vitrines in de cirkelruimte van het Afrika Museum – of beter gezegd een half beeldje (afb 8). Want het is echt ‘half’, overlangs gehalveerd, net zoals Karel de Grote volgens mijn schoolboekje een vijand in tweeën kon splijten met zijn machtige zwaard. In de digitale collectie van dit museum trof ik naast dit beeldje (afb 9, tweede van rechts) in een rij van wel achttien Konkomba beeldjes nóg zo'n half beeldje aan (afb 9, negende van rechts). Wat opvalt is, dat deze groepsfoto in spiegelbeeld op de AM-website staat. Aan veel van de andere beeldjes mankeert ook het een en ander, niet door beschadiging

6. Yaka - h 42 cm - mist links zijn been, oog & oor én rechts zijn arm

7. Yaka - h 23 cm - mist rechter oog en linker arm, én de linker borst – maar lijkt wel twee benen te hebben

maar 'in aanleg'. Of eigenlijk, 'mankeren' is hier niet de juiste term voor, want als geest functioneren ze 'vast en zeker' volwaardig. Het betreft een uiting van 'transformatie' [2]. En binnen het geloof in transformatie is er nu eenmaal ruimte voor heel wat veelvormige volwaardige uitingen.

Dit exposé leert in elk geval, dat overeenkomsten in hun uiterlijk tussen geesten/beelden lang niet altijd duiden op overeenkomende karaktereigenschappen. Maar eigenlijk wisten we dat al - bij mensen tenminste.

Literatuur

- [1] Bourgeois, Arthur P - *Mbwoolo Sculpture of the Yaka* – www.randafricanart.com
 [2] Hofkamp, Marchinus – *Transformatie* – artikel in 3 delen, TK&C 2015 / 1 & 2 & 3

Afbeeldingen

- 1a. Het schilderij *Jacobus & Hermogenes* - toegeschreven aan Cornelis Saftleven (1607 – 1681)
- 1b. Detail uit schilderij *Jacobus & Hermogenes* – Catharijne Convent
2. Eenbenige bosgeest, met ook slechts 1 arm, 1 oog en 1 oor – Mwera, Tanzania - Museum für Völkerkunde, München
3. Age, schutspatroon van de jacht en de kunst - Fon, H 52 cm – Afrika Museum AM-647-4
4. Kambamba – Yaka, RDC, h ca 15 cm - Galerie De Buytensael
5. 2x Mbwoolo beeld – Yaka, République Democratique du Congo, "Kambamba - Die-met-het-ene-been" [1]
6. Mbwoolo beeld – Yaka, partic. collectie
Links mist been, oog en oor / Rechts mist arm, h 42 cm
7. Mbwoolo beeld – Yaka, partic. collectie
Links mist arm en borst / Rechts mist oog, h 23 cm
8. Konkomba beeld - Togo, halve persoon, h 22 cm
zoals opgesteld in kleine vitrine in Afrika Museum, Berg & Dal
9. reeks van 18 beeldjes van de Konkomba – Togo,
Het grootste beeldje meet 31,5 cm – collectie-database Afrika Museum, Berg & Dal. Catalogus-nummers AM-606-11-(1 tm 21)
Foto's 1, 2, 3, 4, 6, 7, 8 door auteur

8. letterlijk 'half' beeldje van de Konkomba (Togo), zoals opgesteld in vitrine in het Afrika Museum

9. De hele Konkomba groep in het Afrika Museum. Allerlei ledematen 'ontbreken'. Afb 8 is het 2e beeldje van rechts (maar in de digitale collectie van het AM dus wel in spiegelbeeld ...)